

Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı'nda Hz. Muhammed İmajı

Y R D . D O Ç . D R . Z Ü L F İ K A R G Ü N G Ö R

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk - İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

Görmediğimiz bir yer, görmediğimiz bir yapı veya görmediğimiz bir şahıs hakkında fikir yürütebilmemiz; hayal kurabilmemiz ve tasavvurda bulunabilmemiz için söz konusu olan mekân, bina veya kişi hakkında bilgilere, ya da bunların resimlerine ihtiyacımız vardır. Ancak bu şekilde bunları tanımamız ve tanıtmamız mümkün olacaktır.

İnsanlık için gönderilmiş son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.s.), resmi olmayan bir şahsiyet olduğu için onu göremeyen kimselerin onun hakkındaki bilgileri, Kur'an'a, özellikle şemâil ve hilye ile ilgili, hadislere ve siyer kitaplarına dayanmaktadır. Dinî ilimler noktasında yeterli birikime sahip olamayan geniş halk kitlelerinin Peygamberimiz ile ilgili bilgileri ise, daha çok, yukarıda sayılan kaynaklardan faydalanılarak yazılan mevlid, hilye-i nebî, Muhammediye gibi edebî metinlerle, na't ve ilâhî türünde yazılmış şiirlerden beslenmektedir.

Geniş halk kitlelerinin dinî bilgilenmesinde, dinî yaşayışında etkili olan ve büyük çoğunluğu tasavvufî kimliğe sahip şairlerimizce söylenen ve yazılan dinî-edebî metinlerin en önemlilerinden biri de mutasavvıf şairlerimizin divanlarıdır. Orta Asya'da Hoca Ahmed Yesevî ile başlayan ve Anadolu'da Mevlânâ, Yunus Emre, Hacı Bayram, Eşrefoğlu Rumî, Akşemseddin vb. ile devam eden Türk Tasavvuf Edebiyatı, insanımızın İslâm anlayışı ve Hz. Muhammed tasavvurunda etkin bir rol üstlenmiştir.

Bu geleneğe bağlı olarak bir divan oluşturacak kadar şiir söylemiş mutasavvıf şairlerimizden birisi de Azîz Mahmud Hüdâyî (950-1038/1543-1628)¹'dir. Son asır mutasavvıf edebiyatçılarından olan Tahirü'l-Mevlevî'nin,

*“Tasavvuf zevkiyle söylerdi şi’ri
O zevkin sevkiyle yazardı nesri
Nazımda ölçüsü aruzla hece
Divanı mânaca oldukça yüce”*²

beyitlerinde “mânaca yüce” olarak nitelediği Hüdâyî Divân’ında yer alan ve bir çoğu bestelenmiş olan na’t ve ilâhî türündeki şiirleri, yaklaşık dört asırdan beri, halkımızın Ehl-i Sünnet çizgisindeki İslâm anlayışı üzerinde etkili olmaya devam etmektedir.

Biz bu tebliğimizle, Üsküdar’ın manevî mimarlarından olan büyük mutasavvıf Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Divân’ından hareketle onun Hz. Peygamber’i nasıl tarif ve tavsif ettiğini, bizler için nasıl bir resim çizdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Hüdâyî Divân’ının kütüphanelerimizde çok sayıda yazma nüshası mevcuttur³. Ayrıca Osmanlı harfleriyle iki⁴ ve yeni alfabemizle de üç⁵ defa basılmıştır. Fevziye Abdullah Tansel⁶ tarafından yayınlanmış makalede ise onun şiirlerinden örneklerle yer verilmiştir. Biz tebliğimizde, bu yayınlar içinde en kapsamlısı olması ve diğer yazma ve matbu nüshalardan da faydalanılması nedeniyle Ziver Tezeren’in çalışmasını esas aldık.

Azîz Mahmud Hüdâyî, şiirlerinde, bütün mutasavvıf şairlerde olduğu gibi, didaktik bir üslup kullanarak dinî-tasavvufî ilkeleri başta müritleri olmak üzere bütün insanlara öğretmeye çalışmıştır. Hüdâyî’nin şiirlerinde işlediği ağırlıklı tema tevhiddir. Hz. Muhammed de, onun en önemli ilhâm kaynaklarından biridir. O, şiirlerinde Hz. Muhammed’in hem beşerî yönünü, ahlâkını, sahip olduğu üstün meziyetleri ele almış; hem de onun peygamberlik yönüne vurgu yaparak sünnetine uymanın önemini vurgulamıştır.

Hüdâyî Divân’ında yer alan şiir ve ilâhîlerden on üç tanesi Hz. Muhammedle ilgilidir. Ziver Tezeren, bunlardan beş tanesini na’tlar; dört tanesini ise ilâhîler içinde kaydetmiştir. İlâhîler içinde zikredilen şiirlerden üç tanesi ise Hz. Muhammed’in doğum yıldönümleri vesilesiyle yazılmıştır. Kalan dört şiirden ikisi kıta ve diğer ikisi ise rubâîdir. Na’tların matla beyitleri şöyledir:

*“Kudûmun rahmet-i zevk-i safâdır yâ Resûla’llâh
Zuhûrun derd-i uşşâka devâdır yâ Resûla’llâh”* s. 23.

*“Ey Resûl-i Mustafâ vü Müctebâ
Vey Hâbîb-i Murtazâ vü Muktedâ”* s. 23.

*“Sadr-ı cemi’ mürselîn Sensin yâ Resûla’llâh
Bedr-i eflâk-i yakîn Sensin yâ Habîba’llâh”* s. 24.

*“Eyâ rehnümâ-yı gürûh-ı kirâm
‘Aleyke’s-salâtü aleyke’s-selâm”* s. 24.

*“Elâ ey gevher-i kân-ı risâlet
Sana bin bin salât ile tahiyet”* s. 25.

Biz Divân’da yaptığımız taramalar neticesinde hem yukarıda zikrettiğimiz şiirlerde, hem de başka şiirlerde Hz. Muhammedle ilgili olarak elde ettiğimiz bilgileri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmeyi uygun gördük⁷.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عن علي رضي الله عنه كان إذا قرأ
وقبضت يدي على الله عليه وسلم قال لا يكون الطويل
المعطوف ولا بالمضمر المذدود كان ربيعة من القوم ولا يكن
المجعد المقطوع ولا بالسقط كان جعفر بن الزبير ولا يكن بالبطون
ولا بالمكلم وكان في وجهه تدوير بيض مشرقا أدمع العينين
أهدب الأشفاق على كل المشاش والكبد جردت أسنانه شدة الكفير
والقدمين إذا مشى يفتلع كما ما يمشي في صبيح وإذا التقى ألففت
معها يبرك فته خاتم النبوة وهو خاتم النبيين أحمد
الناس صيدا وأصيدهم أهدى وأكرمهم
عشرة والنهم عريك

وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

وأكرمهم عشرة من ربه هدية هدية ومزح الخاطبة معرفة أخته
بقول ناعنه لا أرفضه ولا أبعده مثله صلى الله عليه وعلى آله وصحبه وسلم
كشبهه ألف خير عثمان العروف يحافظ القرآن عن قرأه له ولوالده
لمنظره في المنزلة العالين مستوح ومما ألف

1. Hz. Muhammed'in Beşerî Yönü:

a. İsimleri:

Her insanın bir ismi vardır. İnsanların tanınmasında ve hemcinslerinden ayrılmasında isim önemli bir faktördür. Hz. Muhammed'in isimlerine esmâ-i nebî denir. Tarikatların evrâd denilen dua kitaplarında, Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sı gibi, Hz. Peygamberin esmâ-i nebisi de okunur. Onun isimlerinden en meşhurları Muhammed, Mustafa, Ahmed ve Mahmuddur. Hüdâyî, Divân'ında Peygamberimizin en meşhur isimlerini "Ahmed", "Muhammed", "Mustafâ", "Muhammed Mustafâ", "Muhammedü'l-Mustafâ", "Mustafâ Muhtar" şekillerinde kullanmıştır.

*"Kani âdem kani Havvâ
Kani Muhammed Mustafâ
Bu fânîden uman vefâ
Aç gözün gafletten uyan" s.118.*

*"Kiminin derdine dermân edersin
Kimine âteşi gülzâr edersin
Kimini Mustafâ Muhtâr edersin
Senindir kul Senindir hükm Efendi" s.154.*

Hüdâyî ayrıca "Müctebâ", "Murtazâ" ve "Muktedâ" isimlerini de zikretmiştir:

*"Ey Resûl-i Mustafâ vü Müctebâ
V'ey Hâbib-i Murtazâ vü Muktedâ" s. 23.*

b. En Güzel Ahlâka Sahip :

Hz. Muhammed'in ahlâkı Allah tarafından övülmüş ve onun ahlâkının manevî yüceliği "Sen büyük bir ahlâk üzerindesin"⁸ âyetiyle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber de "Ben yüce ahlâkı tamamlamak için gönderildim."⁹ buyurmuştur. Hüdâyî, onun bu yönünü "Sâhib-i hulk-ı hasen/Güzel ahlâk sahibi" ifadesini kullanarak şöyle dile getirmiştir:

*"Gelsin şefâat isteyen
Bulsun safâ anı seven
Ol sâhib-i hulk-i hasen
Doğduğu ay geldi yine" s.126.*

c. En Sevgili :

Hz. Muhammed, kendisine inananlar tarafından, en çok sevilen insandır. Bu sevginin boyutu, ashaptan bir çok kişi tarafından dile getirildiği bilinen "Fidâke ebî ve ümmî Yâ Rasûla'llah/Anam babam sana fedâ olsun" sözünde ortaya çıkmaktadır. O, aynı zamanda Allah'ın da en çok sevdiği insandır. Hüdâyî, onun bu yönünü "habîb/sevgili", "habîbu'llâh/Allah'ın sevgilisi", "Hakk'ın habî-

bi/Hakk'ın sevgilisi", "habîb-i Medenî/Medine'nin sevgilisi" "mahbûb-ı Hak/Hakk'ın sevgilisi" "habib-i Hudâ" ifadeleriyle açıklamıştır.

*"Habîb-i Hudâ'sın sivâdan ne gam
Güneşden sakınsa aceb mi gamam"* s. 24.

Şu rubâî ondaki peygamber sevgisinin derecesini göstermektedir. Buna göre o, Medine'nin sevgilisi olan Hz. Peygamber'in sevgisi kimde yerleşirse, onun gözünün dünya süslerini görmeyeceğini ve bidatları terk ederek sünnet yolunu takiple Hakk'a ibadet yolunda bütün varlığını harcayacağını anlatmaktadır:

*"Gâlib olsa kişide hubb-ı Habîb-i Medenî
Zerrece gelmez ona zînet-i dünyâ-yı denî
Terk edib bid'atı râh-ı sünene sâlik olur
Bezl eder Hakk'a ibâdet yoluna cân u teni"* s. 182.

Hüdâyî, Hz. Peygamberin doğum yıldönümü dolayısıyla yazdığı bir şiirinde ise onu sevmenin isteklere kavuşmak hususunda zafere vesile olacağını şöyle dile getirmiştir:

*"Ânı Hüdâyî kim sever
Matlûba bulmuştur zafer
Fahr-i cihân hayrû'l-beşer
Doğduğu ay geldi yine"* s.126.

d. En Hayırlı:

Hz. Muhammed, bütün yaratılmışların en hayırlısı yani hayru'l-enâm'dır. Onun gelişiyse sıradan insanlar (âm) da, seçkin olanlar (hâs) da şeref bulmuştur:

*"Geldi çün hayrû'l-enâm
Oldu müşerref hâs u âm
Hakk'dan ana bin bin selâm
Mâh-ı mübârekdir gelen"* s.107.

O, Hz. Âdem'den beri gelen ve gelecek olan insanların en hayırlısı yani hayru'l-beşerdir.

*"Fahr-i cihân hayrû'l-beşer
Doğduğu ay geldi yine"* s.126.

e. En Övünülen:

Hz. Muhammed, varlığı ile bütün yaratılanların şeref bulduğu ve övündüğü bir insandır. Hüdâyî, Divân'ında onun bu yönünü "fahr-i cihân/dünyanın övüncü", "fahr-i âlem/kâinâtın övüncü" "fahr-ı rusûl, fahr-i enbiyâ/peygamberlerin övüncü" ve "fahr-i risâlet/peygamberlik müessesesinin övüncü" ifadeleriyle dile getirmiştir.

*"Mâ-sivâyâ meyli dilden yuyuben
Fahr-i âlem Mustâfâ'ya uyuben"*

*'Kâbe kavseyn' ma'nâsında duyuben
Aceb sırr-ı 'ev ednâ'ya erem mi'* s. 158.

f. En Değerli:

Hız. Muhammed, dünyâ ve âhiretin en değerli varlığıdır. O iki cihânın sultanıdır; sultân-ı kevneyn'dir.

*"Sultân-ı kevneyn doğduğu
Mâh-ı mübârekdir gelen
'Âlem münevver olduğu
Ol mevlid ayıdır gelen"* s. 107.

O, karanlıkları aydınlatan bir ay/bedr-i dücâ; sabah vakti doğup dünyayı aydınlatan güneş/şems-i duhâ'dır ve Allah'ın gül bahçesinin gülü/verd-i gülistân-ı Hudâ'dır.

*"Bedr-i dücâ şems-i duhâ
Verd-i gülistân-ı Hudâ
Hakk'ın Habîbi Mustafâ
Doğduğu ay geldi yine"* s. 126.

2. Hz. Muhammed'in Peygamberlik Yönü:

a. Resûl-Nebi ve Son Peygamber

Kelime-i şehâdet ve kelime-i tevhit'te Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlikte bulunuyoruz. İslâm inancına göre o, Hz. Âdemle başlayan peygamberlik zincirinin son halkasıdır ve ondan sonra peygamber gelmeyecektir¹⁰. Hüdâyî, İslâm'ın bu anlayışına uygun olarak, Hz. Muhammed'in bu yönünü, kitap verilen peygamberlerden olduğunu belirtmek için "Resûlu'llâh", aynı zamanda nebî sıfatını hâiz olduğunu bildirmek için "Nebiyu'llâh" ve son peygamber olduğunu ifade için de "Hâtem-i Enbiyâ" terkiplerini kullanmıştır.

*"Kudûmun rahmet-i zevk-i safâdır yâ Resûla'llâh
Zuhûrun derd-i uşşâka devâdır yâ Resûla'llâh"* s. 23.

**"Anınçün hâtem oldun enbiyâya
Seninle bitti bünyân-ı nübüvvet"** s. 25.

b. Peygamberlerin En Üstünü

İslâm dinine göre Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelmiş olan bütün peygamberler, kendilerine inanmak bakımından eşittirler; aralarında bir ayrım yapılamaz¹¹. Ancak Allah katındaki değerleri bakımından bazısı bazısından üstündür¹². Peygamberlerin derece bakımından en üstünü ise, son peygamber olan Hz. Muhammed'dir. O, "imâm-ı enbiyâ" ve "enbiyanın serveri"dir.

**“Nebî idin dahi Âdem dururken mâ-i tîn içre
İmâm-ı enbiyâ olsan revâdır yâ Resûla’llâh” s. 23.**

Yukarıdaki beytin ilk mısraında Hz. Peygamber’e nispet edilen “Âdem su ile çamur içinde iken ben nebi idim” rivâyetine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber’in rûhunun ve nûrunun ilk yaratılan varlık olduğu ile ilgili bu ve benzeri rivâyetler, hadis tekniği açısından zayıf görülmekte¹³ ancak mutasavvıflarca sık kullanılmaktadır. Hüdâyî de diğer mutasavvıflar gibi bu rivâyeti benimsediğini yukarıda zikredilen beyti ile göstermiştir.

Hz. Muhammed aynı zamanda “bütün resullerin başı/sadr-ı cemi’ mürselîn” ve “peygamberlik müessesesinin mücevheri/ gevher-i kân-ı risâlet”tir.

*“Elâ ey gevher-i kân-ı risâlet
Sana bin bin salât ile tahiyet” s. 25.*

c. Sünnetine Bağlanmak Kurtuluş Sebebi

Kur’an-ı Kerim’de “usve-i hasene/en güzel örnek”¹⁴ olarak takdim edilen Hz. Muhammed’in söz, fiil ve takrîrlerinden oluşan sünnetine uymak ve sünnete aykırı davranışlar olan bidatlardan kaçınmak İslâm inancının önemli prensiplerindedir¹⁵. Tasavvufun farklı tanımlarından birinde bu yol, ‘Kur’ân-ı Kerîm’i Hz. Resûlu’llâh (s.a.v.) gibi yaşamaya çalışmak”¹⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Hüdâyî de Divân’ında bu prensibe uygun davranmayı ve “Sünnet-i Ahmed’i minhâc/yol”etmeyi ve onun getirdiği şeriati baş tacı yapmayı tavsiye etmiştir:

*“Şer’-i pâki başa hoş tâc edelim
Sünnet-i Ahmed’i minhâc edelim
Âlem-i ma’nâya mi’râc edelim
Geldi lutf ile mübârek ramazan” s.117.*

Peygamberin sünnetini tutarak hakikat yoluna girilir ve en büyük mutluluk olan vahdet sarayına ulaşılır.

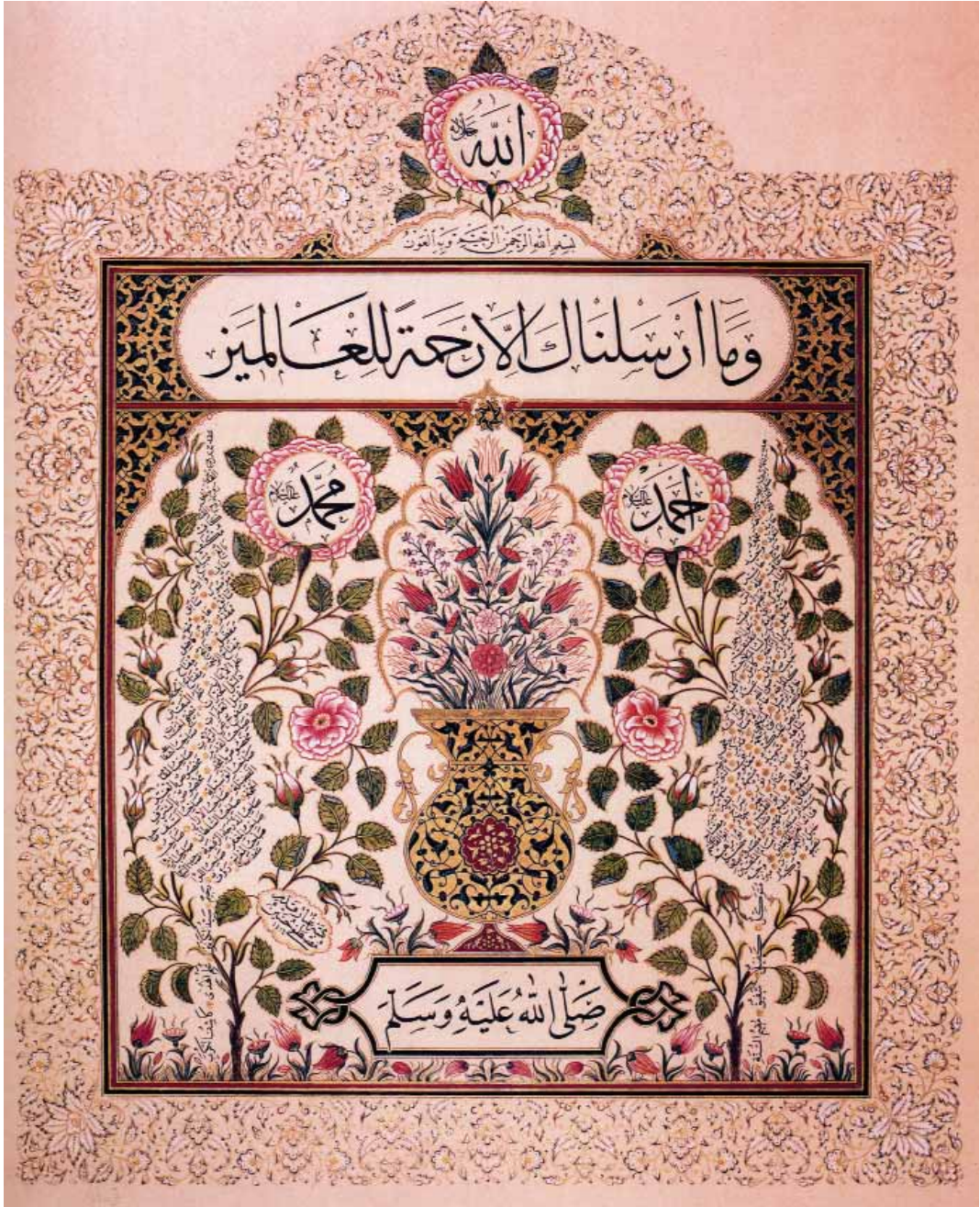
*“Resûl’ün sünnetin tutmak
Hakikat yoluna gitmek
Serâ-yı vahdete yetmek
Ne devlet ne saâdetdir” s. 46.*

Yolların en hayırlısı olan sünnet yolunu tutmak varken, yolu değiştirip bidatlara dalmanın anlamı yoktur.

*“Sünnet-i fahr-i rusûl
Oldu çün hayr-ı sübûl
Mesleki tahvîl edib
Âdet ü bid’at neden” s. 113.*

d. Âleme rahmet- Şefâat kânı-Kân-ı ata-Menba-ı lütf u cûd

Kur’an-ı Kerîm’de peygamberimizin âlemlere rahmet olarak gönderildiği¹⁷;



Esmā-i Nebī

mü'minlere çok düşkün ve onlara karşı çok merhametli olduğu belirtilmiş¹⁸; hadislerde ise onun ümmetin büyük günah sahiplerine şefaathçi olacağı/şefâat-i uz mâ sahibi olduğu zikredilmiştir¹⁹. Hz. Muhammed iyiliğin, cömertliğin simgesidir. Hüdâyî, onun bu yönlerini başlıkta kullandığımız ifadelerle şöyle dile getirmiştir:

*“Âleme rahmet şefâat kânıdır
Li-me‘allâh kasrının mihmânıdır
Âşık-ı dil-hastenin dermânıdır
Nûr-ı pâk-i Mustafa ola şefî”* s.181.

*“Ey menba’-ı lütf u cûd
Yerin makâm-ı mahmud
Yaradılmışdan maksûd
Sensin yâ Resûla’llâh”* s. 24.

3. Hz. Muhammed’in Tasavvufî Yönü:

a. Mürşid-Pîr

Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmî ilimlerin tamamı nasıl Hz. Peygamber’den çok sonra sistematize edilmişse, Tasavvuf ilmi de aynı şekilde sonraları sistemli bir ilim dalı hâline gelmiştir. Ancak bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi tasavvufta da, kaynak Hz. Peygamber olarak gösterilmektedir. Tasavvuf, Hz. Peygamber döneminde hâl olarak varken, sonraları bu hâl, bir ilim olarak da ortaya konulmuştur. Bu algılayış, tarikatların manevî bağlılığını gösteren silsilenin ilk halkasının Hz. Muhammed olduğu inancını doğurmuştur.

Hüdâyî de bu anlayışa sahip bir mutasavvıf olarak, Hz. Peygamber’i pîr’i ve mürşidi olarak zikretmiştir. Arapça bir kelime olan “mürşid” doğru yolu gösteren, ona ileten anlamına gelir ve tarikat şeyhleri için kullanılır. Farsça asıllı bir kelime olan “pîr” de yine tarikat şeyhi ve mürşid anlamlarında kullanılan bir kelimedir²⁰.

*“Mürşidim pîrimsin ey kân-ı kerem
Pes tapundan gayrı kime yüz uram
Umarım ki arş-ı maksûda erem
Yâ Resûla’llâh şefâat kıl meded”* s. 38.

Hüdâyî’nin bir başka şiirinde,
*“N’ola eylersen Hüdâyî’ye nazar
Ceddim ü pîrimsin ey kân-ı atâ”* s. 23.

sözleriyle Hz. Muhammed’e ceddim diye hitap etmesi, Hüdâyî’nin Ehl-i Beyt soyundan olduğunu göstermektedir.

b. Kutb-ı evliyâ sadr-ı asfiyâ

Tasavvuf anlayışında Allah yanında manevî dereceler elde etmiş kimseler velî/Allah dostu olarak kabul edilir. Ayrıca Allah'ın manevî hâlleriyle seçkin kulları/asfiyâ vardır. Allah'ın veli kullarının en büyüğü zamanının kutbudur. Hz. Muhammed ise, bütün velilerin kutbu/zirvesi ve asfiya/Allah'ın seçkin kullarının başıdır:

*“Kutb-ı evliyâ için
Sadr-ı asfiya için
Fahr-i enbiyâ için
Kerem eyle yâ Mevlâ” s. 160.*

c. İlm ü me'ârif kâni-Sırr-ı hakikat mahzeni-Sırr-ı seb'ü'l-mesânî

Hz. Muhammed, tasavvufî hakikatlara sahip bir kimsedir ve bunları Hz. Ebubekir ve Hz. Ali vasıtasıyla intikal ettirmiştir. Hüdâyî, onun “ilim ve marifetin kaynağı/ilm ü meârif kâni”, “hakikat sırlarına sahip bir hazine/sırr-ı hakikat mahzeni” olduğunu şöyle belirtmektedir:

*“Bir âşık-ı sâdık kâni
Rahat bula cân u teni
Sırr-ı hakikat mahzeni
Doğduğu ay geldi yeni” s. 126.*

Hz. Muhammed aynı zamanda Allah'ın sırlarının tecelli ettiği bir ayna, Allah'ın temiz rûhu ve “seb'ü'l-mesânî olan Fatıha suresinin ve Allah'ın zâtının ayn ve ilim mertebelerindeki yedi çeşit zuhurunun²¹ sırrı/sırr-ı seb'ü'l-mesânî”dir.

*“Âyine-i Rahmânî
Nûr-ı pâk-i Sübhânî
Sırr-ı seb'ü'l-mesânî
Sensin yâ Resûla'lâh” s. 24.*

Hüdâyî'nin Divân'ında Hz. Muhammedle ilgili kullandığı diğer bazı ifadeler ise şöyledir:

“Şâhid-i leyl-i İsrâ”, “Sahib-i tâc u mi'râc”, “Hâdi-i ehl-i yakîn”, “Câmî-i cümle esmâ”, “Küntü kenz sırrının miftahı”, “Li me'allâh kasrının mihmânı” vs.

Sonuç:

Azîz Mahmud Hüdâyî Divân'ını inceleyerek hazırladığımız tebliğimiz bize şu tespitleri yapma imkânını vermiştir:

- 1.Hüdâyî Divân'ında ağırlıklı temâ tevhiiddir. Hz. Muhammed de çeşitli yönleriyle ele alınarak işlenmiş bir başka önemli temâdır.
2. Hüdâyî'nin şiirleriyle oluşturduğu peygamber imajında Kur'an ve sünnet kaynaklı bilgiler hâkimdir.

3. O, Hz. Peygamber'in Ahmed, Muhammed, Mustafa gibi yaygın isimlerinin yanı sıra, yine sık kullanılan Müctebâ, Murtaza ve Muhtâr isimlerini de zikretmiştir.
4. Hz. Peygamber, en güzel ahlâka sahib/sâhib-i hulk-ı hasen, en sevilen insan ve Allah'ın sevgilisi/Habîbu'llahtır.
5. Hz. Muhammed yaratılmışların ve insanların en hayırlısı yani hayru'l-enâm ve hayru'l-beşerdir. Aynı zamanda dünyanın ve bütün peygamberlerin övünç vesilesidir yani fahr-i cihân, fahr-i âlem, fahr-i rusul ve fahr-i risâlettir.
6. Hz. Muhammed, bir peygamber olarak hem resûl, hem nebî, hem de peygamberlerin sonuncusudur, hâtem-i enbiyâdır.
7. Hz. Muhammed, peygamberlerin en üstünüdür; İmâm-ı Enbiyâ, Server-i enbiyâ ve gevher-i kân-ı risâlettir. Hz. Âdem, su ile toprak arasındayken Hz. Muhammed peygamberdir.
8. Hz. Muhammed'in sünnetine bağlanmak ve bidatlardan kaçınmak kurtuluş vesilesi ve mutlulukların en büyüğüdür.
9. Hz. Muhammed, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir peygamberdir; o günahkarlar için şefaattir; müminlere karşı merhametlidir ve iyiliğin kaynağı/kân-ı atâ'dır.
10. Hz. Muhammed, bütün mutasavvıfların pîr ve mürşididir. Tarikat silsilelerinin ilk halkasıdır.
11. Hüdâyî'nin, Hz. Peygamber'e "ceddim/atam" diye hitap etmesi onun Ehl-i Beyt soyuna mensubiyetinin delilidir.
12. Hz. Muhammed, velilerin kutbu ve Allah'ın seçkin kullarının başıdır.
13. Hz. Âdem, yaratılmadan önce Hz. Muhammed'in peygamber olduğu görüşü, genellikle tasavvuf kitaplarında zikredilen zayıf bir rivâyete dayanmaktadır. Bu tespitler çerçevesinde sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Divân'ında oluşturduğu Hz. Muhammed imajı/resmi, Kur'an ve sünnet merkezlidir ve Ehl-i Sünnet inancının bir yansımasıdır.

DİPNOTLAR

1. Hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri için bkz. H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1982; Ziver Tezeren, Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî-Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri, İstanbul 1984; Seyyid Azîz Mahmud Divânı II, İstanbul 1985.
2. Tahir, Başlangıcından Tanzimat Devrine Kadar Edebiyat Tarihimize Dair Manzum Bir Muhtıra, İstanbul 1931, s. 98.
3. Hüdâyî hakkında bir araştırma yaparak Divân'ın tenkitli metnini ortaya koyan Ziver Tezeren, çalışmasında bu Divân'ın Türkiye kütüphanelerinde bulunan otuz altı adet nüshasını tanıtmış ve yurt dışında bulunan dört tane nüshasının da yerlerini göstermiştir. bk. Ziver Tezeren, Seyyid Azîz Mahmud Divânı II, İstanbul 1985, s. 5-14. Ayrıca en son olarak, Divân'ın en eski yazma nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Böl., Nr: 2372/2 de kayıtlı nüshayı tıpkı basımı ile birlikte yayına hazırlayanlar, Türkiye kütüphanelerinde bulunan seksen beş adet yazma nüshanın listesini vermişlerdir. bk. ; Azîz Mahmud Hüdâyî, Divân-ı İllâhîyât Tıpkı Basım ve Çeviriyazı, (Haz. Dr. Mustafa Tatçı-Dr. Musa Yıldız), Üsküdar Belediye Başkanlığı Yay., İstanbul 2005, s. 8-10.
4. Osmanlı harfleriyle olan baskıların ilki Sahhaf Nuri, ikincisi ise Celvetî Şeyhi Mehmed Gülşen tarafından neşredilmiştir: Külliyyât-ı Hüdâyî, İstanbul 1287/1870; Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî, Matba'a-i Bahriyye, 1338/1919-1920.
5. Kemaleddin Şenocak, Kutbu'l-Ârifin Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî (k.s.) Hayatı-Menâkıbı-Eserleri, İslâm Neşriyatı, İstanbul 1970; Ziver Tezeren, Seyyid Azîz Mahmud Divânı II, İstanbul 1985; Azîz Mahmud Hüdâyî, Divân-ı İllâhîyât Tıpkı Basım ve Çeviriyazı, (Haz. Dr. Mustafa Tatçı-Dr. Musa Yıldız), Üsküdar Belediye Başkanlığı Yay., İstanbul 2005.
6. Fevziye Abdullah Tansel, "Seyyid Azîz Mahmud Hudâyî", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), XV/1-42.
7. İnceleme bölümümüzdeki örnekler Ziver Tezeren, Seyyid Azîz Mahmud Divânı II, adlı eserden alınmıştır. Örneklerin yanındaki sayfa numaraları bu esere aittir.
8. el-Kalem 64 /4.
9. Malik b. Enes, el-Muvatta, Çağrı Yay, İstanbul 1981, II/904.
10. el-Ahzab 33/40.
11. el-Bakara 2/285.
12. el-Bakara 2/253.
13. Nübüvvetle ilgili bu ve benzeri rivâyetlerin değerlendirmeleri için bkz. Ahmet Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, TDV Yay., Ankara 2000, 107-129.
14. el-Ahzab 33/21.
15. Sünnete itibanın ve bidatlardan sakınmanın önemi ile ilgili âyet ve hadisler için bkz. Muhyiddîn-i Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn ve Tercümesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1991, I/193-205 ve 209-211.
16. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s. 696.
17. el-Enbiyâ 21/107.
18. et-Tevbe 9/128.
19. bk. Ahmed Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1978, II/196-211.
20. Mürşid ve Pir kelimeleri için bkz. Ethem Cebecioğlu, , s. 527, 579-580.
21. Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 623.